

a la Universitat d'Orleans i l'italià Alciat explica a Bourges; quan ens ocupem de Calví veurem un francès i recolzat per estrangers que governà i tiranitzà una ciutat democràtica com Ginebra. Coincidia això en els moments que l'existència de les nacionalitats s'anava aclarint; precisament aleshores passava el món pels fatigs de la seva formació i intent de consolidació. Però no era obra de la raó, sinó de la biologia; no era la ciència qui les destriava, sinó la raça. La intel·ligència vivia encara de fet i de dret en l'internacionalisme artificios de l'Edat Mitjana i només petits nuclis s'enteren del que creaven polítics i guerrers i la massa popular. Aquests nuclis eren principalment literaris, difícilment científics. I encara sense un concepte clar ni cap intenció ni precisió futura escrivien en les llengües vernacles.

La pàtria i la nació vivien més en l'instint que en el pensament. Com viuran potser sempre, perquè més que llei dels homes són llei de la naturalesa. Per això aleshores, finides les invasions, aturada o a punt d'aturar-se la darrera investida mahometana dels turcs, era el dinamisme col·lectiu qui per damunt dels pensadors i amb el seu desconeixement els retornava el sentit eficient en retornar-los a la dispersió. Per manament de la consciència col·lectiva i com a creació particular, tard o d'hora emprendreà cada poble una obra de cultura que per damunt de les llengües s'unirà en una flama única, però amb la teiera apuntalada en la terra de cada nació.

Aleshores, a més, l'Europa espiritual i intel·lectual vivia moments de fervorositat idealista, que en tota època sembla contradir els sentiments nacionals. (De fet succeí tot el contrari perquè eren precisament les nacionalitats que naixien o renai-xien les que impelien l'agitació). L'ànima religiosa s'havia sotraguejat tota i de l'esfera de la inconsciència on havien desat les creences, l'habitud i

la disciplina s'enfilaven de nou a la de la consciència. L'ideal excitava els homes i els unia i descompartia segons la seva devoció prescindint de cap altra circumstància. Es vivia en un dels períodes gegantins de la humanitat, quan tot el món és traspalsat per una idea que per la magnitud de la seva visió i dels propòsits gaudeix del privilegi d'encarnar-se en la multitud i agitar-la fins al deliri. Són moments que ho capgiren tot, que transformen els homes en déus i dimonis alhora i com a tals perden el sentit terrenal i s'afuen els germans contra els germans i els fills contra els pares i els pares contra els fills; quan sofreixen resignats i joiosos els més grans dolors i, àdhuc, els cerquen; quan per extraordinària que sigui una empresa els sembla cosa planera, perquè el sacrifici és la norma i la mort, la llei única i premi benaurat.

Una monstruosa unitat els lliga aleshores i una més monstruosa enemistat deslliga al que per llei natural estava unit. Pobles i races diferents s'apleguen en l'investida mahometana, pobles i races diferents apleguen les croades. Aleshores es dissolen les pàtries si estaven constituïdes, les nacions s'esborren, perquè es dissolen i s'esborren tots els sentiments que guien la nostra existència quotidiana.

Després d'aquesta tempesta, quan es retiren les aigües deixant solc i llac de crueltats i heroïcitats, de gestes sublimes i d'actes folls, retorna la biologia i altra vegada els homes s'arredossen en el que és permanent perquè és naturalesa: la nació.

L'hora de Servet és la del ple deliri de la Reforma i per als ungits, la raça, com la pàtria, com el nom, res no diuen ni pesen. Per Servet, per als seus amics i, també, per als seus jutges importa poc que sigui navarrès, com català, com d'Aragó; el que pesa és la seva doctrina antitri-nitària i el seu panteisme cristià.